

ПРАВОВИЙ СТАТУС НАРОДНОГО ЗАСІДАТЕЛЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Висвітлюється процес становлення та розвитку інституту народних засідателів в Україні, визначається статус народного засідателя за вітчизняним матеріальним і процесуальним законодавством, розглядаються особливості формування складу народних засідателів для участі в цивільному судочинстві.

Ключові слова: народні засідателі, правовий статус народних засідателів, формування складу народних засідателів.

Постановка проблеми. Реалії нашого сьогодення свідчать, що Україна вийшла на шлях, який веде до побудови правової, демократичної держави. Невід'ємною складовою цього процесу є здійснення судово-правової реформи, один із важливих напрямів якої – реалізація положень Конституції України (ст.ст.124, 127, 129) щодо залучення представників народу до здійснення правосуддя як народних засідателів.

Визначальна передумова ефективного функціонування інституту народних засідателів – це наявність чітко врегульованого механізму добору народних засідателів, оскільки правосуддя належить до тих сфер життєдіяльності людини, в яких помилки чи зловживання з боку осіб, уповноважених виконувати суддівські обов'язки, можуть мати вкрай небезпечні наслідки, що покладає на державу обов'язок належно регламентувати процедуру формування складу народних засідателів, та їх участі в цивільному судочинстві.

Мета статті – висвітлення процесу становлення та розвитку інституту народних засідателів в Україні, визначення статусу народного засідателя за вітчизняним матеріальним та процесуальним законодавством, особливостей формування складу народних засідателів для участі у здійсненні правосуддя в цивільному судочинстві.

Ступінь наукової розробки. Питанням безпосередньої участі народу в здійсненні правосуддя приділялась увага в українській та зарубіжній науковій цивільній процесуальній літературі науковцями, які досліджували особливості справ окремого провадження в цивільному судочинстві, зокрема, у працях В.В. Баранкової, Ю.В. Білоусова, С.В. Васильєва, В.В. Комарова, Т.В. Лисакової, Д.Д. Лупеника, В.І. Тertiшнікова, С.Я. Фурси, М.Й. Штефана, М.М. Ясинка. Вивчення ж особливостей інституту участі народу у здійсненні правосуддя не було предметом детального дослідження в науковій царині. Саме такий аспект визначає актуальність запропонованої наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Перші згадки про суд присяжних народних засідателів да-

товані XV століттям. У праці відомого вченого професора В. Тertiшника зазначається, що ще в 15 столітті у ст. 38 Судебника 1487 р., прийнятого Іваном III спільно з Боярською Думою, в судах, які розглядали найважливіші справи, мали бути присутні «староста та краші і добрі люди» без котрих «суду не чинити». А вже в 1533 році, як зазначає автор, жителі Новгороду вибирали цілувальників (добрі люди, які приносили клятву, цілючи хрест), четверо з яких кожного місяця засідали в суді як представники громади. Метою їх участі в справі було «в суді сидіти і правду стерегти». А пізніше за Судебником Івана Грозного 1550 року (ст. 62) цілувальники разом з кращими людьми і старостами слідкували за правильністю ведення судочинства і засвідчували своїми підписами протокол судового засідання. [6, с. 15].

Щодо існування цього інституту в судочинстві радянського періоду, то доречно згадати Декрет Ради народних комісарів «Про суд» № 3 від 7 березня 1918 року, яким проголошено, що народні засідателі вирішують питання не тільки про факт злочину, а й міру покарання за такий злочин. У декреті ВЦВК від 30 листопада 1918 року зазначалося, що при розгляді кримінальних або цивільних справ народні засідателі на всіх стадіях судового розгляду користуються правами, якими наділені народні судді, вирішуючи разом з ним питання про факт злочину, покарання, присудження позовних вимог чи відмови в позові, а також усі питання, які виникають при розгляді справи [4, с. 334-335].

Положення «Про судоустрій СРСР» від 16.XII 1922 року вперше на законодавчому рівні в СРСР закріпило статус народних засідателів, згідно з яким до складу народного суду, окрім одного народного судді, входили два народні засідателі, а також визначалися їхні повноваження.

Згодом інститут народних засідателів був закріплений у Конституції СРСР 1936, за якою справи в усіх судах розглядалися за участю народних засідателів, крім випадків, визначених законом. Конституцією встановлювалися також строки і по-

рядок обрання народних засідателів. Конституція УРСР 1937 фактично дублювала положення Конституції СРСР 1936 року, окрім визначення строків і порядку обрання народних засідателів.

Уже після сплину майже півстоліття Конституцією СРСР 1977, а через рік і Конституцією УРСР 1978 року, встановлювалося, що народні засідателі беруть участь у розгляді цивільних справ у суді першої інстанції та користуються всіма правами судді. Визначалися строки і порядок обрання народних засідателів для судів відповідних рівнів, а також встановлювалася відповідальність перед органами, які їх обирали. Народні засідателі повинні були звітувати перед своїми виборцями. Законами «Про вибори районних (міських) народних судів УРСР» і «Про судоустрій УРСР» визначалися порядок обрання, повноваження, гарантії діяльності й відповідальність народних засідателів. А пізніше в 1989 році було навіть видано Указ Президії Верховної Ради Української РСР про текст присяги народного засідателя і про урочистість її виголошення, що підкреслювало значимість даного інституту в цивільному судочинстві.

На нашу думку, дану норму варто закріпити і в чинному процесуальному законодавстві. Така присяга повинна прийматися народними засідателями після затвердження списків народних засідателів в урочистій обстановці в присутності суддів відповідного суду та представників місцевої ради шляхом виголошення її тексту кожним народним засідателем, не пізніше одного місяця після затвердження списків народних засідателів.

Великим досягненням незалежної та самостійної України є закріплення в її основному Законі – Конституції України (ст.ст.127, 129) – норм, що передбачають участь у здійсненні правосуддя не тільки професійними суддями, але й у визначених законом **випадках** народними засідателями.

Як зазначав свого часу відомий учений-процесуаліст М.Й. Штефан, залучення народних засідателів до здійснення правосуддя надає судові народного характеру, свідчить про його демократизм, є надійною гарантією встановлення об'єктивної істини у справі та правильного вирішення справ, забезпечує законність, переконливість, обґрунтованість і виховне значення судових рішень. Підводячи ризик, автор зазначає, що участь засідателів посилює довіру суспільства до суду, і що воно є одним з інститутів свободи особи пріоритету права, є тим демократичним ідеалом, при якому громадянин бере участь у здійсненні судової влади, яка не повинна повністю перебувати в руках професіоналів, незалежно

від їх кваліфікації і ступеня усвідомленої відповідальності [8, с. 35].

Важливою складовою правосуб'єктності як елементу правового статусу народних засідателів є вимоги до кандидатів на посаду народного засідателя. Відповідно до ст.ст. 59, 60 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», народним засідателем може бути: громадянин України, який досяг тридцятирічного віку, не старший шістдесяти п'яти років, постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція суду, дав згоду бути народним засідателем.

І тут постає перше запитання, який термін проживання можна назвати постійним. Чинним законодавством України залежно від відносин, якими регулюється поняття «постійне місце проживання», цей термін визначається по-різному. Наприклад, Податковий кодекс України в п. 215 ч.І. ст. 14 як постійне місце проживання фізичної особи передбачає перебування нею в Україні не менше 183 днів (включаючи день приїзду та від'їзду). Водночас, ст. 1 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року під постійним **місцем проживання називає місце проживання на території будь-якої держави не менше одного року**. Якщо така особа не має постійного місця проживання на території інших держав і має намір проживати на території цієї держави протягом необмеженого строку, і за умови, що таке проживання не є наслідком виконання цією особою службових обов'язків або зобов'язань за договором (контрактом). Також подібні визначення містяться в Законі України «Про порядок ввезення (пересилання) в Україну, митного оформлення й оподаткування особистих речей, товарів та транспортних засобів, що ввозяться (пересилаються) громадянами на митну територію України» від 13 вересня 2001 року, та ст. 4 Митного Кодексу України. На підставі цих нормативних документів ми можемо зробити висновок, що в законодавстві допускається різне тлумачення змісту даної дефініції. Тому вважаємо за доцільне визначити конкретний термін постійного проживання на території країни кандидата в народні засідателі та закріпити його в чинному процесуальному законодавстві.

Якщо брати до уваги історичний досвід, то ще у ст. 81 Устрою судових установлень 1864 р. передбачалося, що присяжні обираються з числа місцевих обивателів, які мешкають не менше двох років у тому повіті, де проводяться вибори у присяжні.

Щодо складання списків народних засідателів за законодавством України, то список на-

родних засідателів затверджується рішенням місцевої ради на чотири роки і публікується в друкованих засобах масової інформації відповідної місцевої ради. Список переглядається у разі необхідності, але не рідше, ніж раз на два роки. Народні засідателі вносяться до списку у кількості, зазначеній у поданні голови суду.

На нашу думку, в Україні варто запровадити процедуру обрання на посаду народного засідателя, і цю норму закріпити в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», як це було за радянських часів.

Відповідно до ст. 58 Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про вибори районних (міських) народних судів Української РСР» від 1981р., «Вибори народних засідателів районних (міських) народних судів проводяться на загальних зборах трудових колективів, загальних зборах (сходах) громадян за місцем проживання, зборах військовослужбовців у військових частинах. Збори трудових колективів скликаються спільно профспілковими комітетами і адміністрацією підприємств, установ, організацій. У великих трудових колективах вибори народних засідателів проводяться на зборах колективів цехів, відділів, дільниць, відділень, змін, бригад та інших підрозділів підприємств, установ, організацій. Загальні збори (сходи) громадян за місцем проживання скликаються виконавчим комітетом міської, районної в місті, селищної, сільської Ради народних депутатів або за його дорученням громадським селищним, сільським, вуличним, квартальним, дільничним, домовим комітетом».

Дану норму з певними змінами відповідно до реалій сьогодення треба відобразити в Законі «Про судоустрій і статус суддів», оскільки стаття 58 цього Закону передбачає, що «до списку народних засідателів включаються громадяни за поданням голови суду і затверджуються місцевою радою». Звідси випливає, що народними засідателями будуть обрані ті особи, яких запропонує голова суду. Законом не передбачена також процедура обрання місцевою радою народних засідателів без подання голови суду. І тим більше, законом не передбачена можливість самовисування на посаду народного засідателя. Дана норма не відповідає конституційному праву людини, наприклад, праву кожного обирати і бути обраним.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не передбачає також права громадян звернутися із заявою до суду про *включення* їх до *списку* народних засідателів, що суперечить, на нашу думку, ст.ст. 1, 15 ЗУ «Про звернення громадян».

Недосконала процедура щодо звільнення народних засідателів від виконуваних функцій, згідно з якою список народних засідателів затверджується місцевою радою, а увільняє їх від обов'язків голова суду одноосібно.

Вважаємо за доцільне відновити обрання народних засідателів народом за радянською системою. Це можна було би зробити великим трудовим колективом, чи сукупністю колективів, студентською громадою, сільською громадою, оскільки хто може краще знати людину, її моральні, духовні цінності, почуття справедливості та певні людські якості, як не її колектив, або громада, в якій ця людина проживає.

З огляду на це, слушна думка Н.Г. Яценко про те, що народних засідателів повинні призначати не голова відповідного суду, а повинні створюватися спеціальні комісії, які б і займалися складанням списку народних засідателів. Автор застерігає, що дана робота надзвичайно складна і кропітка [11, с. 115]. Що стосується моральних якостей присяжних і народних засідателів, то у зв'язку з цим доцільно згадати відомого українського юриста ХХ століття М.П. Чубинського, який зазначав, що для суду присяжних потрібно, щоб суспільство характеризувалося розвиненим почуттям вини та справедливості [9, с. 7-8].

Важливе також питання про визначення категорій справ, які мають *розглядатися за участю* народних засідателів. Так, ч.4 ст. 234 ЦПК України зазначає, що суд розглядає в порядку окремого провадження *справи про: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку у складі одного професійного судді і двох народних засідателів.*

Вітчизняні вчені-процесуалісти неоднозначно ставляться до питання участі народних засідателів у цивільному судочинстві.

Так, на думку М. М. Ясинка, інститут народних засідателів у тому вигляді, в якому він існує, вичерпав свій ресурс. Він уже не є контролем суспільства над судочинством, ні помічником судді, ні засобом участі трудящих у відправленні правосуддя. Він став знову судовим баластом, який не потрібний ні суду, ні самим народним засідателям, ні суспільству в цілому. Отже, усі справи окремого провадження, – продовжує далі автор – можна розглянути суддею одноособово. Більше того, автор пропонує взагалі ви-

ключити ч.2.ст 18 ЦПК України та ч.4 ст. 234 ЦПК України, а питання контролю за судовим розглядом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку автор пропонує залишити за прокуратурою й органами місцевого самоврядування. Перші мають таке право на підставі п.2 ст. 121 Конституції України, а органи місцевого самоврядування – відповідно до ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [10, с.166].

Я.Я. Мельник, підтримуючи позицію попереднього автора, наголошує на тому, що сьогодні, втілення громадянських прав у вітчизняне судочинство через інститут народних засідателів виявилось вкрай мізерним і досить недосконалим [3, с. 250].

На недосконалість інституту народних засідателів указує і цитований нами автор Н.Яценко, зазначаючи, що справи, передбачені п.4 ст 234 ЦПК, **надзвичайно важливі**, і торкаються особистих немайнових прав людини, які потребують особливого захисту з боку держави, а народні засідателі не є професійними суддями, які можуть правильно визначити інтереси особи та захистити їх належно [11, с.420].

Вчена-процесуаліст С.Я. Фурса негативно висловлюється і щодо запровадження суду присяжних, оскільки ще не напрацьовані критерії відбору справ за участю суду присяжних. До них, на думку автора, слід віднести : суму позову, з якої сплачується судовий збір, який визначатиметься з урахуванням участі у справі суду присяжних, наприклад, у справах, в яких вартість позову сягає більше 1000000 грн. [7, с.15].

На відміну від чинного процесуального законодавства, законодавство США передбачає, що сторони мають право наполягати на розгляді справи судом за участю народних засідателів і при розгляді позову за ціною, яка перевищує двадцять доларів [1, с. 33].

Висновки. Передбачений Конституцією України принцип участі народу у здійсненні правосуддя необхідно визначити, як урегульовану чинним законодавством систему правових положень, які в концентрованому вигляді регламентують право представників народу здійснювати судову функцію державної влади шляхом безпосередньої участі у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Інститут на-

родних засідателів є важливим елементом демократії в будь-якій країні, тому особливу увагу потрібно приділити формуванню складу народних засідателів, їх обранню та затвердженню, що повинно здійснюватися на принципах правової впорядкованості, об'єктивності, прозорості, гласності, соціального контролю з боку громадськості, добровільності залучення громадян та їх рівноправного доступу до процесу складання списків народних засідателів, залучення представників різних гілок влади до підготовки списків народних засідателів.

Список літератури

1. Конституция буржуазных стран. М.: Юрид.лит., 1982. – 310 с.
2. Лисакова Т.В. Правовий статус народних засідателів судів УРСР в 50-х роках ХХ ст. / Лисакова Т.В. // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка – Київ, 2011. – С.331-339.
3. Мельник Я.Я. Сутність суб'єктивних обов'язків народних засідателів при відправленні правосуддя : постановка проблеми / Мельник Я.Я.// – 2010. – № 1. – С. 250.
4. Пилепенко В. Суд присяжних : pro I contra для України // Українська правда – 2012. – С.6.
5. Спроба громадян стати народними засідателями перетворилася в бійку у Печерському районному суді Києва // [Електронний ресурс] – Режим доступу: [5tv.com.ua /newsline /2005/11/21/198/0/16928.htm](http://5tv.com.ua/newsline/2005/11/21/198/0/16928.htm)
6. Тертишник В.С. Суд присяжних: суть ідей, історичний досвід, перспективи становлення та актуальні проблеми сьогодення // Юридична Україна. – 2003. – № 8. – С.15-19.
7. Фурса С.Я., Щербак СВ., Євтушенко О.І. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи» – К.: Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2006. – 420 с.
8. Штефан М.Й. Цивільний процес. – К.: Волтер Клувер, 2005. –420 с.
9. Чубинський М.П Суд присяжних і нова практика Сената. – СПб., 1904. – С. 7-8.
10. Ясинок М.М. Окреме провадження і народні засідателі : історико-правовий огляд. /Ясинок М.М.// Часопис Київського національного університету – Київ, 2009. – № 2 С.163.
11. Яценко Ніна. Проблеми та перспективи суду присяжних та народних засідателів у цивільному процесі // Матеріали конференцій Київського національного університету ім. Т.Г. Шев-

ченка. Актуальні питання державотворення в Україні, Київ, 2011. – С.420.

Стаття надійшла до редколегії 26 лютого 2014 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії О.В. Гетманцевим.

L.A. Kondrat'yeva

The juristic status of national representative according to civil jurisdiction

Summary

In article highlighted the process of establishment and development of the institute of national representatives in Ukraine, determined the status of national representative according to state material and procedural jurisprudence, investigated the peculiarities of formation of the cast of national representatives court.

Keywords: national representative, the status of national representative, the formation of the cast of national representatives court.

Л.А. Кондратьева

Правовой статус народного заседателя в гражданском судопроизводстве

Аннотация

Раскрываются особенности становления и развития института народных заседателей в Украине, определяется статус народного заседателя отечественным материальным законодательством, рассматриваются особенности формирования состава народных заседателей.

Ключевые слова: народные заседатели, правовой статус народных заседателей, формирование состава народных заседателей.